

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Pray-kódex európai kapcsolataihoz

Szabó Flóris közzétette a Pray-kódex 12. foliójának rectóján található Mária-officium olvasatát;¹ ehhez kívánunk néhány megjegyzést fűzni az alábbiakban.

1. Mindenekelőtt magát az olvasatot illetően, mely kisebb kiegészítésekre és korrekciókra szorul — nem is csoda, hiszen a kéziratlap jobb oldali és alsó része erősen megkopott, úgyhogy egész sor szó alig vagy egyáltalán nem olvasható, mint Szabó feltételes, kérdőjellel ellátott megoldásaiból is kitetszik.

a) Az ádventi officium első lectiójában Szabónál *sacerdotis (positeque?) sunt* áll. Az eredeti kéziratban² viszont *sacerdotis* után elég világosan a *post alterum diem* kifejezés látható, s mögötte, már a lap szélén, szinte felismerhetetlenségig elmosódottan, még egy szó, bizonyára az új sort kezdő *sunt*-hoz tartozó participium; ez azonban aligha lehet *positeque*, mert ahhoz a fennmaradó hely kevésnek tűnik. A *post alterum diem* át van húzva, legalábbis a *post t-jétől*, azaz feltehetőleg tipikus másolási elnézésről van szó: a scriptor egy sort átugrott a másolandó kéziratban, s *sacerdotis* után mindjárt a később következő *post alterum diem invenitur*-ral folytatta szövegét, mígnem rájött tévedésére és áthúzta a hibásan előlegezett három szót. Akárhogyan is, egy bizonyos: a *positeque* kérdőjele jogosult, szövegkiegészítést jelző zárójele viszont nem.

b) A harmadik lectio elején Szabónál *primam habet substantie unionem* olvasható; a *primam* alighanem csak nyomdahiába a helyes *trinam* helyett.

c) Ugyanitt lentebb, két helyen is, egy-egy szó hiányzik Szabó szövegéből: *discrevit id quod et intus fuit* helyesen *discrevit id quod foris et intus fuit*; és *per sanguinem crucis pacificavit* helyesen *per sanguinem crucis sue pacificavit*.

d) A karácsonyi officium elején, *Christus natus est nobis* és a következő antiphona közt már teljes felsor hiányzik Szabónál: (antiphona?:) *Virgo verbo concepit ...³ (Psalmus:) Domine dominus noster ...* Ez utóbbi psalmus magyar megfelelője egyébként a Festetics-kódexben található,⁴ mint az officium több más része is, ahogyan Szabó kimutatta.

e) Lentebb Szabó szövege bővebb: az eredetiben *Fundamenta eius ...* helyett csak *Fundamenta ...* áll.

f) A második lectio végén Szabó felkiáltójeles *vexerat*-ja helyett az eredetiben világosan *vexerat* olvasható.

g) A harmadik lectio végén ismét hiányok mutatkoznak Szabónál (nyilván azért, mert nem az eredetit, hanem a fotokópiát használta): *Charissime ...* fölött még két (?) szó, *Glorificamus ...* után még négy (?) szó vehető ki, melyek azonban annyira homályosak, hogy pillanatnyilag hipotétikus olvasatukat sem mernénk megkockáztatni.

Végleges megoldást tehát több helyet nem adhatunk, de ezúttal talán a hiányok és kétegyes puszta közlése sem egészen indokolatlan, mert a Pray-kódex kiadásának éppen folyó munkálataimnál még ezek is hasznosak lehetnek.

2. Szabó nem hívja fel rá a figyelmet, úgylehet nem is volt szándéka: a közölt szöveg két distichont és öt hexametert tartalmaz, valamennyit a karácsonyi officiumban. A distichonokat mindjárt az első — szerintünk második — antiphona hozza:

Virgo Dei genitrix, quem totus non capit orbis,
in tua se clausit viscera factus homo.

¹ SZABÓ FLÓRIS: A Pray-kódex egy helyének megfejtése. ItK 1968. 65–66.

² A problematikus helyeket nemcsak a Széchényi Könyvtár fotokópiájával, hanem az ugyanott őrzött eredetivel is kollacionáltam.

³ Ezt az olvasatot támasztja alá a Codex Albensis is, vö. 24^a 11. sor. A Codex Albensis vonatkozó helyeire Hegyi György hívta fel a figyelmemet.

⁴ Vö. 222–224: Vram my wronk stb.

Vera fide genitus purgavit crimina mundi,
et tibi virginitas inviolata mansit,

ahol a *mansit* természetesen egy korábbi *manet* romlása.

A hexameterek a második *lectio* végén vannak, alig elkülönítve egymástól. Előbb három, mint *responsorium*:

Continet in gremio celum terramque regentem
virgo Dei genitrix, proceres comitantur eriles,
per quos orbis ovans Christo sub principe pollet,

s utána, *versiculus*ként, kettő:

Maternis vehitur, qui matrem vexerat ulnis,
angelici proceres quem stipant agmine fido.

Bár a Pray-kódex verses anyagában akadnak alapos okkal eredetinek tekinthető versek, mint a két híres Mária-himnusz⁵, Szabó hexameteiről és *distichon*jairól a futólagos vizsgálat is kiderítheti, hogy nem hazai szerzők művei.

a) A hexameterekre vonatkozólag alig néhány adat áll a rendelkezésünkre. Először egy viszonylag korai feliraton bukkannak fel⁶, azután egy XI. századi Sankt Gallen-i kéziratban⁷, tehát nyugaton, úgy tűnik, mindössze kétszer: annál figyelemreméltóbb, hogy Magyarországon két helyen is megőrződtek, egyfelől, mint éppen Szabó közlése bizonyítja, a Pray-kódexben, de másfelől a nálánál korábbi Codex Albensiben⁸ is, ha az utóbbiban nem is mind az öt, csupán az első három.

b) A *distichon*oknak sokkal szerteágazóbb európai rokonságuk van. Eltekintve az azonos kezdősorú, de a folytatásban jelentős eltéréseket mutató három nagy variáns-csoporttól, a negyedik variáns-típust, melyhez a Szabó által közölt *distichon*ok is tartoznak, két tucatnyi kéziratban lettek fel és regisztráltak, zömmel francia nyelvterületen.⁹ Ezeknek java-része két *distichon*nal hosszabb, mint Pray-kódexbeli társuk:

Virgo Dei genitrix, quem totus non capit orbis,
in tua se clausit viscera factus homo.
Vera fides geniti purgavit crimina mundi,
et tibi virginitas inviolata manet.
Te matrem pietatis opem te clamat orbis,
subvenias famulis, o benedicta tuis.
Gloria magna patri, compar tibi gloria, nate,
cum sancto spiritu gloria magna patri!¹⁰

A teljesebb szöveget, középtűt egy *distichon*nal még meg is toldva, Magyarországon tudomásunk szerint Kájonin közölte először,¹¹ imitt-amott szemlátomást a leoninus felé igazított-rontott szövegváltozatokkal:

Virgo Dei Genitrix, quem totus non capit Orbis;
in tua se clausit, viscera: factus homo.
Vera fides geniti, purgavit crimina Mundi:
et tua Virginitas, manet quam desideras.
Partus et integritas discordant longas per oras:
Virginis in gremio, sed foederantur uno.
Te Matrem pietatis opem fer flagitat Orbis:
subvenias famulis, o benedicta tuis.

⁵ Egyik a XIV., másik a 101–102. folión. Eredetiségükről lásd KÜHAR F.: Mária tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Bp. 1939.

⁶ G. DE ROSSI: *Inscriptiones Christianae urbis Romae VII. saec. antiquiores*. Romae 1888. II. köt. 1, 439.

⁷ U. CHEVALIER: *Repertorium Hymnologicum*. Louvain 1912: IV. köt. 85. no. 36396.

⁸ 24⁷, 1–2. sorok.

⁹ Vö. CHEVALIER: i. m. II. köt. 754–755. no. 21764–21767; III. köt. 627. no. 34587; IV. köt. 353. no. 41540; V. köt. 404.

¹⁰ Közli G. M. DREVES: *Liturgische Hymnen des Mittelalters*. Leipzig 1891. 54. no. 83.

¹¹ *Cantionale Catholicum*. Csiksomlyó 1676. 398. Kájonira hivatkozik Dankó is: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Budapestini 1893. 386.

Gloria magna Patri, compar gloria Nascenti:
et Spiritui Sancto; gloria magna Deo¹²

A negyedik típus nyugati megfelelői közül a legkorábbiak, számra három, a XIII. századból valók,¹³ tehát lényegében azonos korúak a Pray-kódex Mária-officiumba ékelt versekkel,¹⁴ így Szabó distichonjai a vers legelső feljegyzései közé tartoznak. S ha ehhez hozzászámítjuk azt is, hogy a két distichont, akárcsak az első három hexametert, a Codex Albensis is tartalmazza,¹⁵ akkor egyrészt óvatosan megkérdőjelezhetjük U. Chevalier feltételezését,¹⁶ aki a vers születését, talán túl későre, a XII. századra teszi, másrészt újabb adalékokat nyertünk arra nézve, milyen szoros és élénk kulturális kapcsolatban állt Magyarország az Árpád-kor derekán Európával.

Szepessy Tibor

A Törökországi Levelek és a Perzsa Levelek

A *Törökországi Levelek* műfajának, stílusának, a korai felvilágosodásra mutató eszméinek és forrásainak kutatása a magyar irodalomtörténetírás régi problémái közé tartozik. Az összehasonlító szempontú tárgytörténeti kutatás megbecsülendő eredményeket ért el, elfogadható európai összefüggéseket tárt föl, valóban fölhasznált vagy csak valószínű, föltételezhető forrásművekre mutatott rá.¹

Az ilyen jellegű tanulmányoknak megvan az a nehézségük, hogy nemcsak biztos eredményekre, hanem hipotézisekre, föltevéseken alapuló túlzásokra vagy pedig indokolatlan szükkeblűsége vezethetnek. Igaz, a tényszerű adatok hiánya nem lehet minden esetben eldöntő tényező; de a párhuzamok és hatások erőltetése sem célravezető. A Mikes-kutatások ezen területének is megvannak a gyenge pontjai. Egyes föltételezett forrásművek az idők folyamán a szakirodalomban bizonyosság kategóriájába keveredtek; sőt, mint pl. Saussure forráslehetőségének kritikátlan valószínűsítése és időleges meghonosodása, téves elképzelésekre vezetnek.²

A bonyolultabb esetek körébe tartozik a *Törökországi Levelek* és a *Perzsa Levelek* között föltételezhető, ill. föltételezett összefüggés vizsgálata. Olyan irodalmi remekművek esetében, mint Mikes *Leveleskönyve*, szem előtt kell tartanunk, hogy a XVIII. században az alkotói kölcsönhatások formái igen differenciáltak, s nem korlátozódnak olyan imitációs jelenségekre vagy egyszerű szövegátvételekre, melyek kimutatása nem okoz különösebb nehézséget. Annál nagyobb fokú írói önállóságra kell következtetnünk, minél nagyobb nehézségbe ütközik a hagyományos irodalmi minták vagy források egyértelmű meghatározása. Az írói invenció és tehetség legfőbb jellemzője, hogy az új alkotás messze fölülmúlja elődeit, magasabb művészi fokon szintetizálja az európai és nemzeti irodalmi hagyományokat.³ Hasonló jelenség tanúi vagyunk, ha a *Törökországi Levelek* és Montesquieu világhírű levélregénye megszületésének körülményeit vizsgáljuk. A két alkotás műfaji stb. vonatkozásainak szemügyre vétele sok tanulságot ígér.

A *Törökországi Levelek* egyetemes tárgykörére, műfajára és Mikes levélszerkesztő technikájára nézve találhatók olyan XVII. század végi és XVIII. század eleji misszilis levélgyűjtemények.

¹² A latin szöveget nem-időmértékes magyar fordítás kíséri, mely sorra, de legtöbbször szótagszámra is megegyezik az eredetivel, és — nyilván a leoninusok hatására — csupa középrimú sorból épül fel.

¹³ L. a 9. sz. jegyzetet.

¹⁴ Vö. P. RADÓ: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*. Budapestini 1947. 33.

¹⁵ 24^v, 7–9. sorok. Erdemes megjegyezni, hogy a Pray-kódex második distichonját záró romlott *mansit* alak itt *permansit* formában jelentkezik; mindkét négyesoros egyedül itt hibás metrikailag.

¹⁶ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹ A fontosabbak: KIRÁLY GYÖRGY: A Törökországi Levelek forrásaihoz. EPhK 1909. 237–77. és 334–45. (Paul Ricaut, Bayle, Gracian). — GRAGGER RÓBERT: Mikes forrásaihoz. EPhK 1911. 709–10. (Fénelon). — ZOLNAI BÉLA: Mikes Törökországi Leveleinek keletkezéséhez. EPhK 1916. 7–23. és 90–106. (Montesquieu). — FEST SÁNDOR: Adalékok Mikes Törökországi Leveleihez. EPhK 1916. 346–47. (Le Spectateur). — ZOLNAI B.: Mikes és a francia szellemi élet. EPhK 1921. 39–43. és 90–104.; 1922. 25–33. (Bussy Rabutin és Mme de Sévigné). — ZSOLDOS JENŐ: A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Levelein. Magyar Zsidó Szemle 1930. 109–123., 184–202.; 1931. 19–42.; és klny. Bp. — MADÁCSY LÁSZLÓ: Mikes Törökországi Leveleinek forrásaihoz. Szeged 1937, Francia Intézet 51. (főleg Bayle, Moréri, Chomel, Cl. Fleury).

² Erre a legjobb példa GÁLOS REXSŐ regényes elképzelése — Abafi Lajos naplólélmélete és Király Gy. Saussure-rel kapcsolatos forráshipotézise kombinálásával — Mikes *Leveleskönyvének* keletkezéséről. (Mikes Kelemen. Bp. 1954.)

³ Vö. Eredetiség — utánzás a Törökországi Levelekben c. dolgozatunkat. Helikon VF 1965. 375., 380.